

Järjellä ja uskolla epävarmuuden keskellä

Jussi Kotkavirta ja Arvi Tuomi (toim.), Toivo ja luottamus epävarmuuksien maailmassa. Filosofisia ja teologisia puheenvuoroja. SoPhi 2000. 110 s.

■ Vuosituhannen vaihde on saanut läntisessä maailmassa aikaan sekä erilaisten menneyt-
tä koskevien että tulevaan luot-
taavien katsausten paljouden.

Nämä katsaukset ovat ilmauk-
sia ihmisen tarpeesta käsittää
maailma kaikessa laajuudes-
saan yhtenä kokonaisuutena.
Tällöin tavoitellaan näkemys-
tä, joka sulkisi sisäänsä kaikki
yksittäiset esitykset, tyhjentäi-
si ne kaikki itseensä. Nykyai-
kaisessa tieteellisessä maail-
massa tällaista pyrkimystä
edustaa selkeimmin fysiikan
tutkijoiden hellimä ajatus ”vii-
meisestä teoriasta”. Tällä tar-
koitetaan yhtä teoriaa, joka
selittäisi niin pienet kvantit
kuin linnunratojen ja galaksi-
en toimintaperiaatteet. Aiempi-
na vuosisatoina kaiken katta-
vaa selitystä tavoitteli tunne-
tusti kirkko, yhdistelemällä
antiikin ja juutalais-kristillisiä
oppeja toisiinsa.

Nyt näyttää kuitenkin siltä,
että molempien selitysten tar-
joajien eväät on syöty. Suurel-
le osalle länsimaiden asukkais-
ta maailma ei hahmotu enää
yhden suuren selityksen kaut-
ta, vaan moninaisten vastak-
kaisten näkemysten hallitsema-
na epävarmuutena. Tai kuten
Jyväskylän yliopiston yhteis-
kuntatieteiden ja filosofian lai-
toksen julkaisusarjan (SoPhin)
tuoreen julkaisun otsikko mo-
nikollaan korostaa, ”epävar-
muuksina”. Varmuuden hiipu-
minen ei siis välttämättä joh-
da *yhteen* epävarmuuteen.
Maailman monimuotoisuus ei
selity enää vain joko tieteen tai
uskonnon tarjoamalla yhden
suuren kertomuksen avulla.
Kummallekin jäävät omat so-
keat pisteensä, jotka aiheutta-
vat ihmisille epävarmuutta.
Miksi esimerkiksi tieteen tar-
joamat esitykset ovat usein
keskenään ristiriitaisia? Tai
miksi Jumala sallii väärinteki-
joiden menestyä ja kukoistaa?

Nämä kysymykset ovat vain hyvin pieni osa siitä kysymyspaljoudesta, joka huolettaa ihmistä ja heijastaa hänen epävarmuuksiaan. *Toivon ja luottamuksen* lähtökohtana on juuri tämä ihmisen kaipuu varmuuteen ja vakauteen mielettömältä tuntuvan tapahtumapaljouden keskellä.

Kirjassa sekä teologisen että tieteellisen koulutuksen saaneet oppineet saavat esittää omia lääkkeitään epävarmuuksista toipumiseen. Tästä lähtökohtien eroavaisuudesta, mutta päämäärien samankaltaisuudesta johtuen teos on hyvin monipuolinen ja -tasoinen. Kirjoittajien ajatukset linkittyvät toisiinsa ja risteilevät monilla eri tasoilla, toinen jatkaa siitä mihin toinen on jäänyt ja keskenään vastakkaisia näkemyksiä löytyy runsaasti. Kyse ei ole siis mistään irrallisesta toimitetusta sateenvarjokokoelmasta vaan kahden tieteenalan heidelmällisestä vuoropuhelusta.

Kirjoitukset jakautuvat mielestäni sujuvasti eri ryhmiin. Jussi Kotkavirran selkeän ja informatiivisen johdanto-osuuden jälkeen seuraavissa kolmessa artikkelissa (Stephen Sykes, Gianni Vattimo ja Tuomo Mannermaa) pohditaan yleisellä tasolla toivon ja luottamuksen merkitystä ihmiselle sekä niiden puutteen aiheuttamia ongelmia nyky maailmassa. Seuraavat kolme kirjoitusta (Torsti Lehtinen, Juha Sihvola ja Mikko Heikka) vuorostaan pohtivat maailmaan kohdistuvan merkityksenannon näkökulmasta tieteen ja uskonnon vuoropuhelua. Kirjan viimeinen artikkeli (Eerik Lagerpetz) on käydystä keskustelusta irrallisin. Vaikka yhteis-

kunnallisen kehityksen ennustamisen ”monimutkaisuuden” konkreettinen osoittaminen liittyy toivon ja luottamuksen problematiikkaan, ei tämä kirjoitus muuten ota osaa muiden kirjoittajien käymään keskusteluun. Toisaalta koko kirjassa on nytkin sivuja vain reilut sata, joten Lagerpetzin virkaanastujaisesityelmästä muokatus kirjoituksen mukaan ottaminen on tästä näkökulmasta aivan perusteltua.

Ensimmäisessä varsinaisessa puheenvuorossa Stephen Sykes pohtii sitä miten kirkot ”ovat sisäistäneet niihin kohdistuneet sorron välineet ja muuttuneet siten omiksi sortajikseen”. Sykes korostaa kirkon institutionaalista luonnetta ja sen implikaatioita, jotka monesti sivuutetaan liian helposti. Hänen mukaansa ongelmia ovat niin aikamme korostettu individualismi kuin kirkon oma passiivisuus ihmisten ongelmien lievittäjänä. Sykesin kirjoitus on jännitteisessä suhteessa teologi Tuomo Mannermaan kirjoituksen kanssa.

Mannermaa kohdistaa huomionsa nihilismin uhkaan, mutta myös sen mahdottomuuteen. Ajatuksena on tällöin se, että kieltäessään jotain nihilisti samalla tunnustaa tämän jonkin olemisen. Esimerkkinä Mannermaa käyttää filosofi Friedrich Nietzscheä, joka nihilismistään huolimatta ”säilytti kunnioituksen Jeesuksen persoonaa kohtaan” ja uskoi rakkauteen ”viimeisenä elämänmahdollisuutena”. Sykesistä poiketen, kirkko vaikutusvaltaisena instituutiona ja varakkaana organisaationa ei tunnu Mannermaan mukaan olevan ongelmien keskipisteessä. Sty-

kesin ja Mannermaan kirjoitusten kautta uskonnon ja uskon ero tuleekin selkeästi näkyviin. Kirkko ei jäsenny Mannermaalle niinkään yhteiskunnallisena toimijana kuin hengellisenä yhteisönä. Tästä johtuen siinä missä Sykes puhuu yhteiskunnallisista ongelmista, Mannermaa puhuu henkisistä ja hengellisistä kysymyksistä. Karkeasti ilmaistuna: edellinen puhuu vallasta, seksistä ja rahasta, jälkimmäinen Jumalasta ja Lutherista. Ratkaisuna molemmilla on tästä huolimatta rakkaus.

Italialaisen filosofin Gianni Vattimon kirjoitus sijoittuu kirjassa Stykesin ja Mannermaan esitysten väliin, ja toimiikin eräänlaisena ajatusten välittäjänä. Vattimo tarkastelee metafysiikan hajoamisen seurauksia ja sen tarjoamia mahdollisuuksia. Lähtökohtana kirjoituksessa on kristilliseen uskoon sisältyvän metafysiikan hajottamisen periaatteen ja kreikkalaisen kulttuurin visuaalis-naturalistisen objektivismin välinen vuorovaikutus. Hän kritisoi niin Nietzscheä kuin, toista saksalaista filosofia, Martin Heideggeriäkin jäämisestä liaksi kristillisen perinteen pauloihin. Vattimon tarjoama ratkaisu on tuttu jo hänen aiemmasta suomeksi ilmestyneestä teoksestaan *Uskon että uskon*. Vain tunnustamalla ystävyys totuuden tärkeimmäksi tekijäksi voidaan välttyä taantumukselliselta nihilismiltä. Kiinnostava vertailu syntyy Mannermaan ja Vattimon välille nihilismille annetuista määreistä. Edellisestä poiketen jälkimmäiselle nihilismi ei ole yksi negatiivissävytteinen ja monoliittinen elämänasenne vaan eri-

laisia sävyjä – myös positiivisia – sisältävä asennoituminen maailmaan.

Kirjan ”toinen” osa keskittyy pohtimaan historian mieltä ja mielettömyyttä Jumalan – mahdollisen – kuoleman jälkeen. Rehellisyyden nimissä täytyy todeta, että juuri samaa aiheittahan myös Vattimo esseessään käsittelee, mutta filosofialle ominaiseen tyyliin ja sanakääntein. Lehtisen, Sihvolan ja Heikan kirjoitukset ovat aiheiltaan, kieliasuiltaan ja käsitteilytavoiltaan kirjan yhtenäisin kokonaisuus, ja historian tutkijan kannalta suurinta ammatillista kiinnostusta herättävä osuus. Pohtiessaan historian mieltä kaikki kolme käsittelevät tätä kysymystä hyvin perustavalla tasolla. Kirjoitusten keskiössä on järjen ja uskon keskinäinen suhde. Onko kyse siis tasa-arvoisesta suhteesta, vai nouseeko toinen toisen yli?

Sihvolan mukaan uskonnollisen usko on riippumaton tiedollisesta maailmankuvasta, eikä uskonnon kielikään ”toimi samalla tavalla kuin ulkoista todellisuutta koskeva kieli”. Uskonnollinen kieli rajautuu ihmisen sisäisen elämän tapahtumille eikä sillä esitetyiltä väitteiltä edellytetä julkista perusteltavuutta. Sihvolan kantana on filosofi Ludwig Wittgensteinia seuraten, että uskonnollinen usko on elämänmuotoon sidottu, toisin sanoen ”uskonto on osa ihmisen paikallista, traditiosidonnaista identiteettiä”.

Heikka on taas sitä mieltä, että järjen ja uskon välistä rajakäyntiä ei voida selkeyttää paaluttamalla järjelle ja uskolle omat alueensa, joille toisen

argumentaatio erilaisista syistä johtuen ei yllä. Hänen mukaansa ihminen elävänä yksilönä ei voi käytännössä jakaa maailmaa ”keinotekoisesti kahteen erilliseen nurkkaukseen” vaan haluaa sen hahmottuvan yhtenä ja kokonaisena. Uskonnon rajaaminen vain ihmisen sisäiseksi projektiksi ei Heikan näkemyksen mukaan tunnu mahdolliselta. Juuri järjen ja uskon välinen vuorovaikutus niin akateemisessa kuin arjen maailmassa on parasta vastalääkettä erilaisille yliampuville utopioille, ”hypelle”. Siinä missä Sihvola vetoaa Wittgensteinin järjen ja uskon välisen suhteen selkeyttämisyritykseen, Heikka ei pidä kannatettavana näiden kahden välttelyä ”siitä syystä, että se tuottaa päänkivistystä ja harmaita hiuksia”.

Luen teoksen kirjoitukset tietenkin hieman toisenlaisten linssien läpi kuin sen toimittajat, mutta itse näen Sihvolan ja Heikan todentaman vastakkaisuuden järjen ja uskon välillä Torsti Lehtisen esityksen lähtökohdaksi. Tämän vuoksi olisin sijoittanut Lehtisen essein kahden viimeiseksi mainitun kirjoitusten jälkeen. Maamme johtavana filosofi Søren Kierkegaardin tuntijana Lehtinen on hyvin selvillä siitä mitä niin Kierkegaard kuin tämän ihailija Wittgenstein ovat sanoneet järjen ja uskon suhteesta. Lehtinen pystyykin esittämään hyvin tarkasti järjen ja uskon paradoksaaliseksi osoittautuvaa suhdetta.

Lehtisen – kuten myös usean muunkin kirjaan kirjoittaneen – lähtökohtana on ihminen ajassa elävänä yksilönä. Tälle ihmiselle ei saisi olla sa-

mantekevää miten hän elämänsä suhtautuu. Vaikka tie ja järki tulevatkin toimeen ilman Jumalaa, tiedettä harjoittava ihminen ei tule. Lehtinen yhtyy kuitenkin siihen Sihvolan näkemykseen, että keskustelun selkeyttämiseksi järki ja usko on syytä erottaa toisistaan. Tästä huolimatta uskota on hyvin vaikea, ellei jopa mahdotonta, puhua juuri mitään. Tämä selkeytys ei ole silti ratkaisu järjen ja uskon välistä suhdetta koskevaan kysymykseen. Yksilön kannalta maailmassa eläminen on jatkuvaa järjen ja uskon välissä huojumista. Ihminen ei voi saavuttaa kaipaamaansa varmuutta järjen avulla, mutta myöskään uskolla ei ole muuta tarjottavanaan kuin epävarmuutta. Lehtinen korostaa kuitenkin hyvin, että varmuuden puute ei estä ilon ja nautinnon olemassaoloa tämän epävarmuuden keskellä. Juuri epävarmuuden keskellä toivo on ihmisen kallein aarre, jota varjella ja johon kiinnittyä. ”Jumalasta ei voi puhua, mutta Jumalasta ei voi vaietakaan, sillä hän on epätoivoisen ihmisen ainoa toivo”. Lehtisen mukaan järkeä ja uskoa ei voi toisin sanoen erottaa toisistaan, ja niiden yhteistyökin on tuomittu pitemmän päälle epäonnistumaan. Tästä johtuen – paradoksaalisesti – on syytä elää toivossa.

Historian merkityksen kannalta järjen ja uskon suhde on merkittävä siksi, että siinä muodostuu konteksti, jossa historian merkityksestä voidaan ylipäättään keskustella. Sihvolan kanta tukee historian merkityksen mahdollista riippumattomuutta uskonnollis-

ta näkemyksistä, kun taas Heikan ja Lehtisen näkemyksissä uskonnollisen uskon asema vaikuttavana tekijänä on väistämätön. Sihvola pystyy uskonnollisesta uskosta riippumatta antamaan historialle merkityksen, kun taas Heikka ja Lehtonen eivät ole tällaiseen järjen ylivaltaan valmiita. Heille historian merkitys kytkeytyy jollain tavalla uskonnolliseen uskoon ja mysteeriiin. Tällöin myös historian merkityksen todistaminen tapahtuu eri tavoin. Sihvolalle todistamiseen riittää järki Heikalle ja Lehtiselle sen lisäksi vielä usko.

Historian merkityksestä puhuttaessa niin Sihvola kuin Heikka ottavat esille filosofi Immanuel Kantin ajatukset. Tämä on ymmärrettävää, sillä myös Kantin pyrkimyksenä oli juuri järjen ja uskon yhteensovittaminen. Kant ei ole kuitenkaan Heikan kirjoituksessa samanlainen keskipiste kuin on Sihvolan esityksessä. Sihvolan näkemykset järjen ja uskon alueiden paaluttamisessa menevät hyvin pitkälle yksin Kantin ajatusten kanssa. Eivät kuitenkaan täysin. Menemättä mihinkään Sihvolan karttamaan ”Kant-eksegetiikkaan” (jota en tiedä Suomessa edes harjoitettavan), nostan esille tämän eroavaisuuden, koska mielestäni hänen Kantin historianfilosofiasta antamansa kuva on ongelmallinen.

Järki ei ole Kantille väliaikaista – saati sitten lopullista – onnea tuova väline maailman parantamiseksi, kuten Sihvola kirjoituksessaan antaa ymmärtää. Järki ei Kantin mukaan johda ihmistä mihinkään onnelaan vaan nostaa hänet ”aikuisuuteen”, jossa odottavat

vain itku ja hammasten kiristys. Mikään määrätty yhteiskunnallinen järjestys ei ole päämäärä sinänsä, sillä vain järki ja sen käyttö ovat päämääriä itsessään. Ikuinen rauha on paremminkin uuden alku kuin historiallisen kehityksen loppu. Rauhan tilassa ihmiset ovat päässeet irti luonnon heille asettamista henkisistä kahleista, ja voivat ratkoa ongelmia uudelta perustalta, järkensä avulla. Lisäksi puhdas järki osoittaa oman rajoittuneisuutensa ajautumalla muuttaman hyvin perustavanlaatuisen kysymyksen – esimerkiksi juuri Jumalan olemassaoloa koskevan kysymyksen – kohdalla keskenään täysin päinvastaisiin väitteisiin (ns. antinomioihin).

Kuten edellä jo totesin, kirjan päättävä Eerik Lagerspetzin kirjoitus jää muista teksteistä irralliseksi. Tämä johtuu ennen muuta siitä, että muissa kirjoituksissa esiintyvä jännite järjen ja uskon välillä puuttuu Lagerspetzin esityksestä kokonaan. Hän analysoi erilaisia yhteiskunnalliseen ennustamiseen liittyviä kysymyksiä, mm. ennusteiden vaikutusta ihmisten toimintaan ja ennustamisen vaikutuksia. Vaikka kirjoitus on tarkkanäköinen ja selkeä, toivon ja luottamuksen teema jää siinä auttamattomasti sivuseikaksi.

Kokonaisuutena kirja ajaa mielestäni tehtävänsä erittäin hyvin. Filosofian eri osa-alueiden ja teologian vuorovaikutus osoittautuu itsessään jälleen kerran kiinnostavaksi aihealueeksi. Lisäksi tämän suhteen pohdinnasta aiheutuvat heijastusvaikutukset ulottuvat monille muillekin elämän- ja

tieteenaloille (mm. historiaan). Muutamia oikoluvusta läpi päässeitä kirjoitusvirheitä lukuun ottamatta tekstit ovat sujuvia tai sujuvasti käännettyjä. Kiitokset siis Sykesin ja Vattimon kääntäjille, eli Jussi Kotkavirrälle ja Jussi Vähämälle. Teos osoittaa sen, että niin filosofia kuin teologiakin ovat kiinni maailmassa ja sen asukkaiden ongelmassa tässä ja nyt.

Ilari Lindroos